
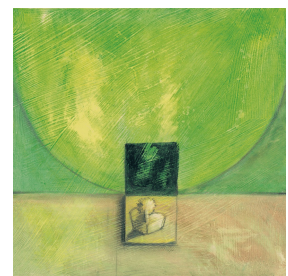
Het opvoedkundig klimaat ten tijde van Don Bosco

Jacques Schepens

Achtergrondartikel van de hand van Jacques Schepens over de organisatie van het onderwijs en het opvoedkundig klimaat in het 'Italië' ten tijde van Don Bosco.

---

samen
DON BOSCO
zijn plaats
geven

1. PREVENTIE EN OPVOEDING: ALGEMENE HISTORISCHE TERUGBLIK

De opvoedingspraxis van Don Bosco vormt zich en krijgt gestalte binnen de context van het negentiende-eeuwse Piëmonte, in het bijzonder in de stad Turijn. Dat is het kader waarin Giovanni Bosco opgroeit, school loopt, zijn eerste stappen in het opvoedingswerk zet maar ook de rijpheid als opvoeder en pedagoog verwerft. De aandacht voor preventie is een van de specifieke trekken van de opvoedingsaanpak. Toch situeert hij zich in een ruimere context waarin preventie een bijzonder aandachtspunt was.

1.1 De preventieve 'onrust' in de eerste helft van de 19de eeuw

Historisch onderzoek toont aan dat in nagenoeg alle landen van Europa een ware 'preventieve onrust' kenmerkend was voor de eerste helft van de negentiende eeuw. In verschillende sectoren, de politiek, de sociale werkelijkheid, het gezinsleven en de Kerk was de overtuiging van de noodzaak van preventie in opgang. Dit is goed merkbaar o.a. in de rechtspraak, het straf- en gevangeniswezen, de morele en religieuze vorming maar vooral in de sociale bijstand en in de opvoeding. Beide aspecten zijn trouwens nauw met elkaar verwant¹.

1.1.1 Bijstand

Op vlak van de sociale bijstandsverlening onderkent men bij het begin van de negentiende eeuw twee aan elkaar tegengestelde opvattingen van preventie. Beide weerspiegelen echter de politiek van de openbare macht bij de bestrijding van verarming en ellende. Tevens tonen zij de evolutie aan in de verschillende vormen van private caritas, liefdadigheid en filantropie.

De defensief-repressieve richting

De eerste opvatting van preventie is paradoxalerwijze van defensief-repressieve aard. In de lijn van de analyse van verschijnselen zoals armoede en deviant gedrag, die men sinds de zestiende eeuw overal in Europa aantreft, stelt zij bepaalde aspecten in het licht².

1. Preventie heeft als **doel en uitgangspunt** de bescherming van de 'goede', 'gezonde', 'deftige', 'normale' en 'redelijke' burgers tegen de gevaren van diegenen die deviant gedrag vertonen en tegen allen die op een of andere wijze 'anders' zijn. Tot deze

---

(1) Cf. P. BRAIDO, *Prevenire, non reprimere. Il sistema di don Bosco*, Istituto storico salesiano. Studi 11, Rome, 1999, p. 23-45; ID., *Stili di educazione popolare cristiana alle soglie del 1878*, in *Pedagogia tra tradizione e innovazione*, Milaan, 1979, p. 384-404; ID., *Breve storia del 'Sistema preventivo'*, Rome, 1993.

(2) Cf. A. BILLICH, *Contribution à l'étude de la pauvreté au XIXe siècle. L'exemple de l'enquête de 1814 à Turckheim*, in *Assistance et assistés de 1612 à nos jours*, Bibliothèque Nationale, 1977, p. 425-430.

laatste categorie behoren ook zij die door hun opvattingen de bestaande sociale orde of het politieke bestel in vraag stellen en dus in gevaar brengen.

2. **Het belangrijkste motief** van de preventieve interventies ligt in het wantrouwen ten aanzien van alles wat factor van vernieuwing, verstoring van evenwicht of verandering is of zou kunnen zijn. Dit type van preventie is dus een vorm van sociale controle ten aanzien van maatschappelijke verandering. Zij leidt tot het afzonderen of marginaliseren van de meest kwetsbare en zwakke elementen uit het sociaal bestel.
3. **Voorwerp van preventieve maatregelen** zijn in eerste instantie individuen en groepen die omwille van criminaliteit of van revolutionaire ideeën en gedragingen als 'afwijkend' worden beschouwd; vervolgens ook de brede sector van de lagere niveaus binnen de bevolking: delinquenten, prostituees, armen, zwervers, bedelaars, geesteszieken, psychisch, fysisch of mentaal gehandicapten.
4. **De preventieve methodes** zijn overwegend beperkend: afzondering, bewaking, censuur, correctie, straf en repressie. Zij kunnen vooral toegepast worden dankzij de oprichting van zgn. 'totaalinstellingen'. Vanaf de zestiende tot ver in de negentiende eeuw worden dergelijke instellingen opgericht, zowel door regeringen van de absolutistische Staten als vanuit het privaat initiatief. Een zeer bekend voorbeeld is de oprichting in Parijs van het zgn. 'Hôpital général' voor de opvang van bedelaars. Weldra wordt het veralgemeend tot alle Franse steden. Dit leidt tot de internering van de armen en de bedelaars³. 'Parasitaire' groepen en individuen worden uit het straatbeeld weggehaald en tegen een lage kostprijs voor een sociaal nuttig doel ingezet. Tevens had men allen op het oog die op een of andere wijze een 'gevaar' konden betekenen voor diegenen die aan de macht waren evenals hen die het sociaal leven in het algemeen 'vergiftigden'. Tot die mogelijke 'risicogroepen' behoorden ook tal van jongeren uit de marginale lagen van de bevolking. In termen van vervreemding betaalden zij een hoge prijs voor hun situatie. Toch werden t.a.v. hen de defensief-repressieve maatregelen wel eens afgezwakt door bepaalde positieve kansen die zij kregen op vlak van onderwijs en arbeid.
5. Vanuit **evaluatief oogpunt** kan men inzake 'repressieve' opvatting van preventie een aantal bedenkingen maken. Aan de basis ervan ligt de overtuiging van de 'redelijkheid' en 'normaliteit' van de bestaande sociale systemen en bijgevolg van het irrationeel, ziekelijk, niet te rechtvaardigen en dus strafbaar karakter van deviant gedrag en anders-zijn. Die overtuiging is typisch voor het rationalisme, voor de pre-revolutionaire Verlichting en voor het negentiende-eeuwse positivisme. Armoede en zwerven, bedelen en niet-werken worden als 'schuldige' gedragsvormen getaxeerd waartegen men op defensieve en repressieve wijze moet optreden.

---

(3) Cf. voor Frankrijk: R. PAUTRAU, *La survivance du système de renfermement des pauvres au XIX siècle...*, in *Assistance et assistés...*, 1977, p. 205-211; Y. POUTET, *L'assistance aux indigents : trois cas exemplaires de relations entre les autorités ecclésiastiques et les pouvoirs publics : Rouen, Lyon, Nantes*, in *Assistance et assistés...*, 1977, p.260-275; M. FOUCAULT, *Naissance de la clinique*, Paris, 1963 ; ID., *Surveiller et punir*, Paris, 1975.

In de geschetste opvatting ontbreekt nagenoeg geheel het positief, bevorderend of bevestigend aspect van de preventie. Eigenlijk gaat het er alleen om het reeds bestaande kwaad in te dijken en uit te schakelen en verdere negatieve effecten te voorkomen. Preventie in defensief-repressieve stijl mikt vooral op de bescherming van diegenen die eventueel door devianten en marginalen bedreigd zijn. In feite wijdt men nauwelijks aandacht aan het lot van diegenen die reeds onder de verdenking staan of reeds op de beklagdenbank zitten.

Deze praxis koppelt preventief handelen ook los van heraanpassing, heropvoeding en reïntegratie. Wie 'anders' is of door zijn gedrag afwijkt, wordt hier voorgoed naar de marginaliteit verwezen. Wie reeds aan de rand staat, wordt niet meer 'opgevist'. In deze opvatting is er weinig aandacht voor de oorzaken van afwijking zelf om ze uit te schakelen of tenminste te herleiden. Het komt er enkel op aan de negatieve effecten zoveel mogelijk af te remmen. Filosofen, economen en politici waren daarom vaak ook van mening dat geen van de maatregelen armoede, delinquentie, bedelen en zwerven zelf konden indijken. Trénard bestempelt de resultaten van de 'hôpitaux généraux' als onbeduidend (dérisoires)⁴.

In deze opvatting is er tenslotte maar weinig speelruimte voor de uitdrukkelijke opvoedingsdimensie. Preventie is hier vooral een kwestie van politieke, juridische en sociaal-economische maatregelen. Preventieve maatregelen worden aldus vaak ideologisch misbruikt, d.w.z. ondergeschikt aan belangen van een andere aard of orde. Enkel de opvoedingsdimensie die in eerste instantie de aandacht richt op de marginale mens zelf en niet op de marginaliteit kan het risico van de ideologisering overwinnen.

Promotie en preventie

In de tweede opvatting van sociale hulpverlening ligt het accent van de interventies zowel in de openbare of private sector vooral op emancipatie en promotie. Men treft haar vooral aan bij filantropen, opvoeders, politici, priesters en religieuzen van verschillende allure.

1. Toch sluit deze benadering het aspect van de sociale verdediging niet helemaal uit. Vaak vormt zij ook hier het **uitgangspunt (doel)**. Men is echter van mening dat zij het best gerealiseerd wordt via individuele en sociale promotie, integratie, recuperatie en reïntegratie van wie zich in de marginaliteit bevindt.
2. De **motivatie** van preventie moet men hier zoeken in de aanpak van de 'subjectieve', 'individuele' oorzaken van sociale marginaliteit. Dat gebeurt o.a. door onderwijs, beroepsvorming, verlening van onderdak en economische bijstand. Toch blijven vele lofwaardige initiatieven nog getekend door een geest van paternalisme, in die zin dat marginalen en devianten nog overwegend beschouwd worden als 'object' van zorg en bijstand, van hulp en ondersteuning en niet echt als 'subjecten' die hun individueel en sociaal lot mede in handen moeten nemen. Hier dreigt dus het gevaar dat

---

(4) L. TRENARD, *Pauvreté, charité, assistance à Lille au XVIIIe siècle (1708-1790)*, in *Assistance et assistés...*, p. 213-248.

promotionele preventie hoofdzakelijk gericht blijft op het indijken van de gevolgen van marginaliteit en deviant gedrag alleen.

3. **Voorwerp van deze interventie** zijn al diegenen die sociaal, cultureel en fysisch of psychisch niet aan hun trekken komen omdat zij tot de meest benadeelde sociale klasse behoren evenals ook personen die omwille van andere oorzaken delinquent gedrag vertonen.
4. **De stijl en de methode** van een dergelijke aanpak komt tot uitdrukking in verschillende middelen en institutionele vormen. Preventie komt tot stand door allerhande initiatieven van liefdadigheid en bijstand maar vooral door opvoeding onder verschillende vormen: onderwijs, beroepsvorming, therapeutische hulpverlening, vrije tijdsanimatie, ethisch-religieuze vorming, enz.
5. **Vanuit evaluatief oogpunt** kan men ook hier een aantal bedenkingen formuleren. Aan de basis van deze opvatting ligt er een optimistisch mensbeeld dat op verschillende wijze theoretisch onderbouwd wordt. Men vindt er elementen uit het pre-revolutionair verlichtingsdenken en van het negentiende-eeuwse liberalisme. Hier is o.m. de invloed van J.J. Rousseau zichtbaar maar tevens van het religieuze gedachtegoed dat aansluit bij anti-jansenistische stromingen. De gedachte van de 'regeneratie' van individuen, groepen of sociale klassen is hier meer dan een hypothese; zij wordt gezien als een opgave voor sociale werkers, politici, opvoeders en voor de Kerk (Het thema van de 'regeneratie', '(her)opstanding', 'ontwaken', 'opgang'... vindt men bij filosofen en politici van de eerste helft van de negentiende eeuw, o.m. de Laménais, Mazzini, Gioberti).

Maar niettegenstaande de positieve oriëntatie wijzen historici en sociale wetenschappers toch op bepaalde problematische aspecten in de negentiende-eeuwse promotionele preventie. Zo besteedt men doorgaans slechts weinig aandacht aan het proces van marginalisering zelf, waarop men door preventie wil ingrijpen. Daartoe ontbreken trouwens nog geschikte lees-, analyse- en interpretatietechnieken, die zich eerst in deze eeuw op basis van allerhande wetenschappen hebben ontwikkeld. De preventieve handelwijzen hadden daarom meestal nog maar weinig greep op de echte oorzaken van marginaliteit. Ook bezat men nog maar weinig gevoeligheid voor de maatschappelijke context, die marginaliteit en deviant gedrag produceert en hoe een preventieve actie echt effectief kan zijn. Het niet-vertrouwd-zijn met de maatschappelijke context (het territorium, de omgeving) leidde vaak tot een zekere privatisering van het probleem 'deviantie-diversiteit-marginaliteit'. Daardoor werd de educatieve aanpak in zijn betekenis verengd. Alle aandacht ging rechtstreeks naar het individu-op-zich met verwaarlozing van de sociale en politieke oorzaken die de fenomenen tot stand brachten en op gang hielden.

Ten slotte is men zich nog niet bewust van het behoudsgezin karakter van alle openbare en private vormen van preventie. Men heeft ook nauwelijks inzicht hoe controle functioneert, hoe sociale verhoudingen zich reproduceren of welke sociale tegenstellingen en conflicten de verschillende vormen van preventie door promotie kenmerken.

Tussen de twee handelwijzen treedt er rond 1840 uiteindelijk een soort van polarisatie op. Die houdt o.m. verband met de politieke en sociale opstelling van diegenen die op dit vlak aan de slag gingen. De defensief-repressieve aanpak werd meestal voorgestaan door diegenen die gekant waren tegen de beweging van sociale en politieke vernieuwing, ontstaan tijdens en tegen de post-napoleontische Restauratie. De promotionele richting werd vooral aangehangen door de opkomende klassen die zich vijandig opstelden, zowel tegen de bijstandspolitiek van de absolutistische Staten als tegen een zuiver caritatieve opvatting van liefdadigheid, onderricht of professionele toerusting. Een dergelijke polarisering stond niet los van een soort van werkverdeling die men stilzwijgend had aangenomen. De Staat hanteerde vooral de defensief-repressieve vorm van preventie terwijl de private sector veel nadruk legde op de promotionele kant, niets steeds zonder bepaalde paternalistische trekjes.

1.1.2 De opvoeding

Ook de educatieve sfeer wordt gekenmerkt door preventieve onrust en zorg. Wellicht is het overdreven wanneer men de verantwoordelijkheid voor de verspreiding van repressieve elementen in de opvoedingspraxis, meer bijzonder van het onderwijs, aan de Franse Revolutie en het napoleontisch tijdperk toeschrijft. Ongenuanceerd lijkt ook de stelling dat het vooral de openbare school van de Restauratietijd was die omwille van sociale controle vasthield aan de repressieve aanpak. Anderzijds is het bestaan van een eenduidig preventieve stroming in het westers vormingswezen historisch niet gemakkelijk aan te tonen. Wel treft men bij heel wat opvoedingswetenschappers in Piëmonte en in andere Italiaanse Staten een preventieve gevoeligheid aan. Iets minder is daarvan te zien bij de werkers die men op het opvoedingsveld zelf terugvindt.

Wat Piëmonte betreft kan men zeker verwijzen naar het klimaat rond het tijdschrift 'Educatore primario' (pedagogisch tijdschrift, gesticht in 1845 en geleid door A. Fecia [1803-1876], priester), het werk van F. Aporti (1791-1848) (priester, stichter van het kinderasiel in Italië; kende Don Bosco en diens beginnend werk), het onderricht van G.A. Rayneri (1809-1867) (priester, professor in de opvoedkunde aan de universiteit van Turijn), de invloed van A. Rosmini (1797-1855) (priester, bevriend met Don Bosco; hield contact met de pedagogische milieus te Turijn) of naar de verspreiding van pedagogische literatuur van Franse oorsprong (men denke o.m. aan: Fr. Agathon [1731-1798], Algemeen Overste van de Broeders van de christelijke scholen, auteur van het bekend werk: *Les douze vertus d'un bon maître*, talrijke uitgaven in verschillende talen), die duidelijk de klemtoon op preventie legt. Meestal behoren de auteurs tot de katholieke kringen. Toch treft men dezelfde gevoeligheid ook aan in het werk van minder christelijke georiënteerde auteurs zoals L. Valerio (1810-1865) (stichter van het tijdschrift: *Lecture di famiglia. Giornale settimanale di educazione morale, civile e religiosa*, gesticht in 1841) en G. Pomba. Zij interesseren zich voor het onderwijs en de volksoepvoeding vanuit de laïciteit.

Niettegenstaande deze gegevens lijkt het toch vrij moeilijk aan te geven in hoever er rond deze personen en centra ook werkelijk een opvoedingsmethode of -systeem ontstaan is,

die ook werkelijk de naam 'preventief' - in tegenstelling tot 'repressief' - verdienen. Wellicht is het juist te stellen dat er een diffuse gevoeligheid bestond voor de preventieve betekenis van de opvoedingsact zelf, meer dan een precieze preventieve methode.

1.2 Nieuwe accenten in de tweede helft van de 19de eeuw

Minder rijk en genuanceerd lijkt het sociaal-cultureel kader waarin Don Bosco zijn pedagogische rijpheid verwerft. Na de Restauratie en de vorming van de unitaire Italiaanse Staat met Rome als hoofdstad (1848-1870) verruimt de problematiek in verband met de preventieve interventie. Na 1850 heeft Piëmonte te kampen met hardnekkige economische moeilijkheden en diepgaande sociale en politieke spanningen. Later dan elders in Europa verschijnen aldaar dan de eerste tekenen van industrialisering, hoofdzakelijk in de textielsector. Op het platteland is de toestand economisch en sociaal gezien ronduit dramatisch. Verarming, analfabetisme en allerhande sociale kwalen (alcoholisme, epidemieën, ondervoeding ...) zullen nog decennia lang aanhouden.

1.2.1 De defensief-repressieve richting

Bij de reeds bekende groepen en klassen, die als een gevaar voor de sociale stabiliteit werden gezien, voegen er zich weldra andere. Zij zijn koren op de molen van de defensief-repressieve preventie. Door de economische en culturele vooruitgang wordt de verpaupering enerzijds wat afgeremd. Tezelfdertijd versterkt zij zich regelmatig in de brede volkslagen, ten gevolge van de crisissen in de landbouw of van de verwoesting door oorlogen.

1. Ondertussen hebben er zich ook haarden van politieke en sociale contestatie gevormd. Zij worden geleid door de ontwakende burgerij maar vinden veel bijval in de brede volksklasse. Er dreigen nieuwe problemen, thans niet meer vanuit sekten of geheime genootschappen, maar vanuit het utopisch en anarchistisch, en later het wetenschappelijk socialisme (communisme). In het oog van de 'weldenkende' groepen is preventie steeds meer nodig als verdediging tegen een politieke orde waarvan een groeiend laïcisme de macht heeft en waarin krachten aan het werk zijn die een sociale ontbinding beogen.
2. De defensief-repressieve houding leeft ook verder bij diegenen die de liberale idealen aanhangen zonder echter de politieke en sociale denkbeelden van de weldenkende conservatieven te delen. Hun zorg gaat vooral naar die groepen van 'devianten' of 'anderen' die zich marginaal opstellen ten aanzien van het maatschappij-model dat de liberale leiders zich voorstellen.

Het is de positivistische ideologie die op dat ogenblik een nieuwe legitimering levert van de defensief-repressieve opstelling ten aanzien van delinquenten, geesteszieken, alcoholici en prostituees ... Het positivistisch denkkader gaat ervan uit dat bij de verklaring van asociaal en anti-sociaal gedrag zgn. 'objectieve' factoren (binnen en buiten het subject) meer doorwegen dan 'subjectieve' (de intenties van het subject) elementen. Niettegen-

staande de geringe persoonlijke verantwoordelijkheidsgraad voor zijn afwijkend gedrag wordt de betreffende persoon toch als een objectief gevaar ervaren, eigenlijk als niet meer te recupereren. De schijnbare grootmoedigheid van de liberale maatschappij - door Marcuse ontmaskerd - kan ten aanzien van de marginalen niet anders als 'marginaliserende' maatregelen treffen, weliswaar vaak achter de officiële dekmantel van zogenaamde heropvoeding en reïntegratie.

De positivistisch georiënteerde aanpak beperkte zich daarom tot preventief handelen dat de verbreiding van deviante modellen moet tegengaan. Men beoogt er deviantie in te perken en de maatschappij tegen negatieve invloeden te beschermen. Paradoxaal genoeg heeft men er slechts een theoretische aandacht voor de bronnen van de kwaal. Preventie, die de wortels van de kwaal zelf raakt, wordt dan feitelijk bijna steeds weer tot individuele en microsociale aspecten van het verschijnsel herleid. Uiteindelijk wil men het gesprek niet voeren op het vlak van de maatschappij zelf, van haar structuur, van de verdeling van de macht, van de logica van de ontwikkeling, van de stratificatie en van de sociale controle. In vele staten binnen en buiten Europa zal die oriëntatie tot het midden van deze eeuw het overwicht halen bij sociale werkers, in juridische en penitentiaire beslissingen. Dan eerst krijgt zij te maken met radicale kritiek.

1.2.2 Preventie als promotie

Preventie als 'sociale' promotie

1. Duidelijk verschillend is de houding van diegenen die zijn blijven geloven in de promotionele waarde van de preventie. De nieuwe politieke, sociale en economische orde schijnt voortaan meer en meer vormen van preventie te vereisen die niet enkel gericht zijn op promotie van het individu maar van hele sociale klassen, meer in het bijzonder de volkslagen in de steden en op het platteland.
2. Anderzijds zoekt men marginalen zelf meer tot protagonisten van hun eigen levensgeschiedenis te maken en hen te helpen het eigen lot in handen te nemen. Daarvoor moet men de mentaliteit van eenzijdige bijstandsverlening loslaten en vervangen door onderwijs, verenigingsleven, syndicalisme enz. Met een verscheidenheid aan vormen van promotie wil men voorkomen dat bepaalde klassen uitgesloten worden: uit de vormingsprocessen van de nieuwe unitaire Staat, uit de beginnende industriemaatschappij, uit de ontluikende maar nog zwakke democratie. Dit project kon maar gedeeltelijk gerealiseerd worden. Toch vormde het zowat de morele horizon voor politici en opvoeders, voor denkers en revolutionairen met een verschillende culturele, sociale en religieuze gevoeligheid. Men vindt het zowel bij de gematigde liberalen als bij de revolutionaire socialisten, bij de mazzinianen (G. Mazzini [1805-1872], Italiaans vrijheidsstrijder, stichter van Giovane Italia, voorstander van de eenmaking van Italië onder republikeinse vorm) en de anarchisten, bij progressieve en behoudsgezinde katholieken, zelfs tot in de verlichte loge toe.

Preventie als promotie door opvoeding

Wat de preventieve gevoeligheid in de specifieke pedagogische zin betreft, kan men o.m. verwijzen naar bepaalde nieuwe theoretische formuleringen in Frankrijk en Italië. Zij systematiseren in zekere zin intuïties die her en der reeds verspreid zijn. Men kan verwijzen naar de visie van Mgr. Dupanloup (1802-1878) (professor aan de Sorbonne [1841], bisschop van Orléans [1849]). Hij maakt een duidelijk onderscheid tussen 'sociale preventie door opvoeding' en 'preventie binnen de opvoeding' zelf. Het opvoedingshandelen zelf bezit een sociale valentie en daardoor heeft het een preventieve kracht. Daarnaast is er de preventieve zorg binnen de opvoedingspraxis. Centraal bij Dupanloup is ook het begrip 'tuchtvolle opvoeding'; zij omvat de directieve, de preventieve en de repressieve tucht. 'Directieve tucht' (het reglement) waakt erover dat de voorwaarden tot uitvoering van de opvoedingsnormen gehandhaafd blijven. 'Preventieve tucht' voorkomt de schending van de normen: daartoe is waakzaamheid geboden. 'Repressieve tucht' sanctioneert wanorde en het overschrijden van normen. In Italië was de invloed van Dupanloup duidelijk, evenals die van een bepaalde pedagogische literatuur (Lambruschini [1788-1873]; priester, pedagoog, Capponi [1792-1876], Pestalozzi [1746-1827], Tommaseo [1802-1874]; schrijver, filoloog, pedagoog) die misschien niet expliciet preventief was maar toch een wezenlijke niet-repressief.

2. HET SCHOOLWEZEN IN PIËMONTE EN ITALIË

2.1 Piëmonte 1814-1860

Nadat koning Victor-Emanuele I naar Piëmonte teruggekeerd was, schafte hij met het edict van 21 mei 1814 de wetgeving af, die onder Napoleon in zijn Staat in voege getreden was en herstelde die van 1770-1772.

De revolutionaire opstanden van 1821 leidden echter tot de abdicatie van de koning. Aan zijn opvolger, Karel-Felix (Carlo-Felice), werd door de critici van de restauratie-politiek aanbevolen een hervorming van het schoolwezen door te voeren ten einde tot een eenheid van het onderwijs te komen. Men achtte het noodzakelijk enkele toegevingen aan de 'nieuwe tijd' te doen, zonder nochtans alles op losse schroeven te zetten. Daarop kwamen de Regie Patenti van 23 juli 1822 tot stand die tot 1848 van kracht zouden blijven. Hier vindt men de wetten en de normen die de schoolordering bepalen die door Giovanni Bosco werd gevolgd. Het 'Reglement' van de scholen, zowel de gemeentelijke als de openbare en de koninklijke stelde zich tot doel al de scholen, behalve de universiteit, tot eenheid van systeem te brengen. In de tekst werd ook de hoop uitgedrukt dat vanuit de nieuwe ordening jongeren zouden voortkomen die – in de geest van de Restauratie – overtuigd waren van 'de éne en ondeelbare Waarheid, nl. de wetenschappen, de troon en God'.

Het delicate punt van dit reglement was vooral het aspect van de financiering. De kosten voor de lagere scholen werd op de rug van de gemeenten geschoven, zonder dat zij nochtans daarvoor de nodige toelagen kregen. In dergelijke omstandigheden werden de lagere scholen veel meer door de clerus dan door de plaatselijke administratoren in beweging gezet. Een ander kwetsbaar punt betrof de secundaire en hogere school. Daar moet men vooral de hoeveelheid en het ritme van de verplichte religieuze praktijken vermelden. Die staken velen de ogen uit.

Het bezoek van de lagere school lag vrij laag. In 1825 bezochten te Turijn 850 jongens de openbare lagere scholen. Meisjes waren er niet. Er waren 6 scholen met 17 onderwijzers. De leerlingen moesten door het betalen van kostgeld ('minervale') bijdragen. De welstellende families hadden allen hun eigen preceptoren. Meestal waren dat priesters. Een peiling in 1842 leert dat er op de 1752 gemeenten 328 helemaal geen onderwijs aanboden. Men verwijst naar de bijdrage van de 'Vrome Werken' ('Opere pie') op het vlak van het onderwijs. In 1850 werden 620 scholen gesubsidieerd door die instelling. Slechts 93 andere scholen ontvingen een bijzondere hulp.

Het schooljaar begon op 2 november en sloot af bij het einde van de maand september. Vanaf 1840 eindigt het schooljaar op 7 september.

De verspreiding van het onderwijs stelde natuurlijk het probleem van de vorming van geschikte leerkrachten. In 1841 wordt de regering gevraagd een 'scuola di metodo' op te richten. De twee co-voorzitters van het 'Magistrato di Riforma' (in 1848 wordt dit het 'Ministerie van openbaar onderwijs'), Mgr. D.A. Pasio, bisschop van Alessandria, en ridder L. Provana di Collegno nodigen op dat ogenblik de priester Ferrante Aporti (1791-1858) uit om een leeropdracht te aanvaarden aan de universiteit van Turijn in de periode van augustus tot en met oktober 1844. Daarvoor schrijven zich 170 personen in waarvan 48 geestelijken en 122 leken. De aartsbisschop van Turijn, Mgr. L. Fransoni, weigerde priesters van zijn bisdom te laten deelnemen omdat hij tijdens de onderhandelingen niet geraadpleegd werd. De bisschop van Pinerolo, Mgr. A. Charvaz, stuurde zijn vicaris-generaal en de bisschop van Biella, Mgr. Losana, schreef zichzelf voor de cursus in. Daarop gelastte Mgr. Fransoni Don Bosco om de lessen te volgen en hem verslag uit te brengen (MB II, 212vv.). In de daaropvolgende jaren verspreidden de 'scuole di metodo' zich zeer snel over heel het koninkrijk. Met de wet van 4 oktober 1848 werd de habilitatie (bekwaming tot geven van onderwijs) voor alle leerkrachten, ook de religieuzen, verplicht.

Giovanni Bosco kreeg zijn opleiding in de voornoemde geest; vgl. zijn studiecursus te Chieri:

- 1831-1832 6de klas
- 5de klas Voorbereidende klassen/Lagere school
- 1ste Latijn (1a latinità)
- 1832-1833 2de Latijn (2a latinità)
- 3de Latijn (3a latinità) (grammatica)
- 1833-1834 classe di umanità
- 1834-1835 classe di retorica

1835-1836 Filosofie Logica
1837-1838 Fysica
1838 1ste Theologie
1838-1839 2de Theologie
1839-1840 3de en 4de Theologie
1840-1841 5de Theologie

Na de oproer ten voordele van de grondwet kregen in 1848 ook de Waldenzen en de Joden de toelating de openbare scholen te bezoeken. Op 25 augustus werden de Jezuïeten uit het Rijk verdreven en hun colleges gingen over in de handen van de Staat. Zij werden omgevormd in nationale colleges-internaten.

Rond het midden van de eeuw nam het probleem van de verspreiding en de modaliteit van het openbaar onderwijs de proporties van een echte politieke strijd aan. Geleidelijk verzeilde men in een zeer polemisch klimaat. Bij het begin van de Restauratie vormde de clerus zo goed als de helft van het onderwijzend korps in de openbare scholen. Dat was zo in Lombardije-Venetië en in de Sardische Staten van het vasteland (Piëmonte, Ligurië, Savoye). Voor het jaar 1854 geven de leraarsstatistieken voor die gebieden een totaal van 3.021 geestelijken en van 2.744 leken aan, die in de lagere scholen het onderwijs verzekerden. Na 1848 - en na de eenmaking van Italië ook in andere Staten - werd de clerus beschouwd als vijandig ten aanzien van de regering. Bovendien zagen veel bisschoppen niet graag dat hun priesters in de openbare structuren aan het werk gingen. Ze beschouwden zelfs gelijk welke gematigde stelling als vijandig voor paus en Kerk. Ook hier greep er een revolutie plaats in het pre-unitair onderwijssysteem. In de tijdspanne van een paar decennia werd het getal van de priesters dat werkte in de gymnasia en lycea (openbare scholen) sterk herleid. Nog minder waren er in de lagere scholen. Toen in 1873 de theologische faculteiten afgeschaft werden, bleven er nog weinig priesters aan de universiteit werkzaam. De leken die in de openbare instellingen onderwezen toonden zich in de lijn van de veranderde verwachtingen graag antiklerikaal en agnostisch.

Vanaf het begin van deze ontwikkelingen en hervormingen werkte men aan een algehele hervorming van het openbaar onderwijs op het niveau van de verschillende schooltypes en van het centraal beleid. Na de afschaffing van het ambt van 'Magistrato della Riforma' nam de minister van openbaar onderwijs de leiding. Alles wat tot dan toe verwacht werd van plaatselijke en private initiatieven werd herschikt in een openbare staatsdienst. Dat is de leidraad van de wetten van 4 oktober 1848, ook genoemd 'de wet Boncompagni' naar de naam van de titularis van het eerste ministerie van Openbaar Onderwijs.

Die minister had voortaan alle scholen onder zijn beleid, zowel de private als de openbare en de internaten. De ministeriële inspectie strekte zich uit over de kinderasielen, de scholen voor doofstommen, voor kunsten en ambachten. De wet Boncompagni bevestigt het principe van de laïciteit van het openbaar onderwijs van de staat. Alle privileges van de religieuze orden werden afgeschaft. Naar de woorden van Boncompagni zelf wilde men aldus de 'buitensporige bemoeienissen van de bisschoppen in het door de staat verstrekt onderwijs elimineren' (07.05.1848). Toch behield men het onderwijs van de katholieke godsdienst, 'staatsgodsdienst' volgens het eerste artikel van de grondwet. Aan de

staatsscholen werd ook een 'geestelijk directeur' toegewezen, die door de bisschop werd benoemd. De private scholen gingen verder hun eigen weg.

Dominiek Savio volgde de studiecycclus volgens de wet Boncompagni; die bestond uit:

Scuola elementare (Primaria):

Primo ciclo: 2 jaren

Secondo ciclo (superiore): 2 jaren

Scuola secundaria

1a ginnasio (ook genoemd: 1a grammatica)

2a ginnasio (ook genoemd: 2a grammatica)

3a ginnasio (ook genoemd: 3a grammatica)

4a ginnasio (umanità)

5a ginnasio (retorica)

(omwille van gezondheidsredenen bezocht Savio niet alle klassen)

Via de twee volgende etappes, het project Cibrario (1854) en de wet Lanza (1857), evolueerde het op gang gebrachte proces naar de wet Casati van 13 november 1859. Omwille van de tweede onafhankelijkheidsoorlog werd die wet zonder parlementaire discussie goedgekeurd. De greep van de staat op de school en de laïcisering ervan worden verder doorgezet. Toch verzekert men ook het bestaan en de fundamentele rechten van vrije en private scholen. Jaren later zal een afgevaardigde echter stellen dat de staat zich niet neutraal en onverschillig mag opstellen. Bewaken, besturen en raad geven is onvoldoende. Het is de taak van de staat 'hoofd, leider en richtinggever' van de opvoeding en het onderwijs van het land te zijn. Daardoor ontstaat er een sterk centralisme, bijna naar het model van het leger. Alle elementen van het openbaar schoolleven wordt van boven en in laïcistische zin beslist.

Om de reactie van vele kerkelijke organismen te begrijpen kan men een bijdrage in het Jezuïetentijdschrift 'La Civiltà Cattolica' lezen:

'Vóór de Franse Revolutie had men nooit gedacht aan deze nieuwe taak van de natie nl. dat zij de enige opvoedster is van alle jongetjes ('putti') en van alle meisjes ('pulzelle') die op de wereld geboren worden. Dat is een uitvinding van de eeuwen der vrijheid (Verlichting) dankzij de fameuze veroveringen van '89 [1789]. Om de opvoeding en met haar ook het onderwijs... te seculariseren, heeft men er de gewoonte van gemaakt aan de regeringen het monopolie toe te vertrouwen van een taak die wezenlijk tot het gezin behoort en die van niemand anders kan afhangen dan van het gezinshoofd' (La Civiltà Cattolica 10 (1859), reeks 4, deel 4 (30.09.1859) p. 129).

Wet Casati

Scuola elementare:

Ciclo inferiore: 2 jaren

Ciclo superiore: 2 jaren

Istruzione (Scuola) secondaria

'Classica': 8 jaren: ginnasio (5 jaren) + liceo (3 jaren)

'Tecnica': 6 jaren: 'scuola tecnica (3 jaren) + Istituto tecnico (3 jaren)

2.2 Italië na 1860

Het is in deze jaren dat de opvoedingsactiviteit van de katholieken in Italië zich gaat concentreren op het 'collegio'. Dat woord betekent niet zoals in het Nederlands het 'college', zijnde het Algemeen Secundair Onderwijs. In het Italiaans vanaf het midden van de 19de eeuw verwijst het woord naar een educatieve instelling waarin leerlingen dag en nacht verblijven. Het beste synoniem in het Nederlands is: internaat. De internaten zullen zich vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelen ten gevolge van een ontwikkeling van de wetgeving in Piëmonte en later in Italië op liberale basis. De Salesianen vormen het belangrijkste religieuze instituut in Piëmonte die zich aan deze activiteit (doorgaans verbonden met een school) zijn gaan wijden. Vooral vanaf 1863 maakt Don Bosco een duidelijke keuze voor het internaat. Er bestond een grote vraag naar dergelijke instellingen. Men verwierf er ook een brede actieradius door en stond niet voor hoge creatieve eisen, zoals die van de zondagsratoria verlangd werden.

Het plan van de laïcisering van de openbare school werd doorgedrukt toen in 1876 de antiklerikale en radicale Linkerzijde aan de macht kwam. Na heftige debatten waarin de laïciteit centraal stond, werd in juni 1877 de wet Coppino goedgekeurd. Er werd ook het probleem gesteld naar de zin van de godsdienst als onderwijsmaterie. Onder de leerstof werd voortaan ondergebracht: 'de eerste noties van de plichten van de mens en van de burger' (art. 2). Van godsdienst was er rechtstreeks geen sprake meer. Maar artikel 2 wordt op zeer verschillende wijze geïnterpreteerd. De echte zin van de wet wordt dertig jaar later verduidelijkt door minister Rava. Hij stelt dat met de wet Coppino 'de laïcale school in Italië duidelijk geaffirmeerd werd [...], die school nl. waarin het godsdienstonderwijs niet verplicht is noch de cultuspraktijken' (Toespraak in parlement 26.02.1908).

De controles vanwege de Staat namen toe in de vrije en private scholen, van wie de rechten steeds meer miskend werden.